

En relació amb l'estructura del llibre es poden criticar —a més del desequilibri en el tractament de la situació espanyola d'una banda, i la portuguesa i catalano-valenciana d'altra banda— tan sols alguns detalls formals en la microestructura de certs capítols, com per exemple la igualació estructural del capítol teòric sobre el concepte de la corrupció (7.2.1) amb els capítols en què es presenten els autors corresponents (7.2.2-7.2.9) o la inexistència d'un capítol 8.4.2 que segueixi al capítol 8.4.1. A més, es podria discutir la utilitat d'un sistema de numeració de les notes que es recomença en cada capítol.

En el cap. 11 l'autora ofereix un resum dels resultats obtinguts en els capítols anteriors, abans de presentar la seva bibliografia, que consta de 17 pàgines d'obres consultades (tant textos recents com ja «clàssics») i de tres pàgines de fonts històriques —minuciosament avaluades al llarg del llibre. El gran mèrit d'aquest treball resideix tant en la cura particular a documentar cada detall de les tesis exposades, com a comprovar les relacions que existeixen, d'una banda, entre el més mínim aspecte de les doctrines analitzades i l'aportació de certes doctrines anteriors i, d'altra banda, entre l'actitud dels autors i el context cultural, social i polític en què van redactar les seves obres.

CARBONELL, Jordi: *Elements d'història de la llengua catalana*, A. Ferrando (ed.), València: Universitat de València, 2017; «Biblioteca lingüística catalana», 33.

MARIA PAREDES BAULIDA
 Institut Menorquí d'Estudis
mariabaulida@gmail.com

Jordi Carbonell ja parlava, durant els anys setanta, d'un projecte il·lusionant que finalment no va poder dur a terme: l'elaboració d'una història social de la llengua catalana, que oferís una visió diacrònica de la llengua fixant l'atenció en les causes de l'evolució de la comunitat lingüística que ell anomenà sempre, seguint Joan Fuster, Països Catalans. Fou per aquesta raó que no només durant aquells anys sinó al llarg dels vuitanta, centrà les seves intervencions acadèmiques i publicacions en aspectes relacionats amb aquest tema, el qual, de fet, havia incoat en un seguit d'articles publicats a *Estudis Romànics* i al *Bulletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* durant els seixanta.

Davant la impossibilitat de fer realitat aquell somni en vida, aquest volum és un digne homentage *in memoriam*, un més que notable substitut d'aquell que Carbonell, degut a les moltes activitats derivades del seu compromís amb la cultura i la política del país, no va poder publicar finalment: «No tindriem la somiada *Història social i política de la llengua catalana*, però sí uns *Elements d'història de la llengua catalana*» tal com assenyala Antoni Ferrando en el pròleg que el precedeix (p. 10). El volum recull divuit textos, publicats entre els anys 1964 i 2007, fins

ara dispersos i difícils de consultar, cedits pels seus hereus, impecablement transcrits i editats pel Servei de Publicacions de la Universitat de València i finalment ordenats en cinc blocs cronològics i temàtics per Ferrando. En el primer hi trobem dos articles en què Carbonell exposa el seu projecte; en el segon, cinc textos centrats en la presència catalana a l'illa de Sardenya, fruit dels anys en què fou professor a la Universitat de Càller. El tercer, agrupa cinc estudis fonamentals sobre el català a l'Edat Moderna, el primer dels quals constitueix una panoràmica de la literatura catalana en els anys del tombant del segle XVIII al XIX i els quatre restants estan centrats en la llengua, la literatura i la cultura a l'illa de Menorca. En el quart, Carbonell es posiciona sobre les característiques del català actual i en el cinquè valora el llegat de quatre mestres i col·legues compromesos, com ell, amb la defensa de la cultura i la llengua del país: Francesc de Borja Moll, Manuel Sanchís Guarner, Ramon Aramon i Max Cahner.

En el primer article del primer bloc, «Elements d'història social i política de la llengua catalana» (1979) Carbonell estableix el marc conceptual de l'anàlisi sociolingüística que es proposa. Tot seguint el model de Fishman (p. 15), es tracta d'esbrinar primer «qui parla, quina llengua, a qui i quan» i «per què ho fa». Afirmar que en el cas de la llengua literària moderna, el català no és el resultat de la imposició d'un dels dialectes, sinó el resultat d'una síntesi de tots ells (p. 16) i, a partir de l'anàlisi de les interferències dels factors externs en el procés històric de la llengua, estableix una cronologia: el català com a llengua nacional (segles XIII-XV), el primer període d'interferències exògenes (1516-1713), la repressió a partir del 1713 i la reacció endògena contra aquesta repressió fins al segle XX. En el segon text, «La història lingüística catalana com a expressió d'una unitat cultural» (1984) aporta testimonis de la identificació entre llengua i nació des de l'Edat Mitjana a la Renaixença, fent especial èmfasi en els efectes de la persecució del català en el territori a partir de la Nova Planta: «La repressió, tot intentant dividir, uneix. La reconstrucció de la llengua i de la cultura es fa sota el signe unitari» (p. 41).

El segon bloc es centra en la presència catalana a Sardenya: aplega cinc textos publicats entre 1984 i 2000 (ps. 47-136). El primer, dedicat a la llengua, n'exposa les característiques de l'ús social i territorial, la durada i el rastre que ha deixat el català a l'illa des de l'expedició incoada per Jaume II l'any 1323 a Girona, que tingué com a primera conseqüència la catalanització d'alguns topònims sards. Es tracta d'un text erudit, en què Carbonell aporta nombroses dades històriques a fi d'oferir una contextualització necessària per entendre la petja dels catalans a l'illa i l'evolució del català, que va esdevenir llengua hegemònica en documents notariaus entre els segles XV i XVII, tot i que, en l'actualitat, la llengua i la cultura catalanes només continuïn vives a l'Alguer, havent-ne desaparegut l'ús en el cos social del conjunt de l'illa malgrat la persistència d'antropònims i topònims. El segon text, que conté la transcripció d'un pergami del 19 de maig de 1337 conservat a l'Arxiu capitular de la catedral de Càller escrit en llatí i en català, seria una mostra d'aquesta presència inicial. El tercer, intítulat «La llengua i la literatura medieval i moderna» (ps. 71-90) es centra en l'ús del català en les estructures polítiques i

eclesiàstiques, en documents notarial, dels artesans i privats, i ofereix una panoràmica de la literatura catalana produïda a l'illa: poesia tradicional i culta, hagiografia i altres obres en prosa. S'acaba aquest segon bloc amb dos estudis puntuals: «L'ús del català a l'Arquebisbat d'Arborea (s. XVI-XVIII)» i el darrer, sobre l'ús del català en algunes diòcesis sardes, que incorpora en apèndix la transcripció de diversos documents.

El tercer bloc, centrat en l'època moderna, està encapçalat per un estudi de referència: «La literatura catalana durant el període de transició del segle XVIII al segle XIX» (ps. 137-172). Carbonell no té la pretensió aquí de fer un «inventari d'obres, d'autors ni de gèneres» (p. 137) sinó que intenta copsar la incidència dels esdeveniments sociopolítics en la producció literària de l'àmbit català en el tombant de segle. Parla, en aquest sentit, de pressions exògenes damunt de cadascun dels territoris: «un procés d'imperialisme polític encaminat a incorporar la Catalunya del Nord primer dins el regne de França, de predomini aristocràtic, després dins la República francesa, estat de la burgesia; i un procés del mateix tipus encaminat a incorporar la resta dels Països Catalans primer al regne de Castella, després al regne d'Espanya, en el qual l'oligarquia agrària castellana és la classe dominant. El tercer procés imperialista, el britànic, desapareix després de la pau de Versalles» (ps. 138-139). Diferència, però, entre en caràcter assimilador de les polítiques francesa i espanyola al Principat, la Catalunya Nord, València i Mallorca i la permissivitat de la dominació britànica a Menorca, un fet que explicaria, sobretot, la superioritat de les manifestacions literàries en llengua autòctona a l'illa respecte dels altres territoris. Avala un tractament unitari de la literatura popular a tots els Països Catalans i un estudi separat de la literatura culta. En l'apartat que dedica a la primera, destaca els goigs com un exemple d'un gènere que manté una unitat literària en tot l'àmbit català, que va atraure fins i tot autors cultes com el rossellonès Miquel-Joan-Josep Jaume, l'alguerès Agustí Siré, els menorquins Joan Ramis i Antoni Febrer i el valencià Carles Ros; també el teatre satíric breu, en especial els entremesos o sainets adaptats a partir de models italians i castellans, dels quals s'han localitzat mostres a tot el territori i, finalment, les cançons religioses, corrandes, la poesia profana i les *Passions*. Pel que fa a la literatura culta, analitza separadament les manifestacions a la Catalunya Nord, les del Principat, el País Valencià, Mallorca i Eivissa i, després, les de Menorca, sempre a partir de les possibilitats de reacció que deixaren a cada zona les pressions políticossocials que l'afectaren. En un balanç final, posa Menorca en el centre de la literatura il·lustrada en català, amb l'obra dels seus tres màxims representants: Joan Ramis, Antoni Febrer i Vicenç Albertí, sorgida en el marc de la normalitat cultural de les dominacions angleses i francesa de l'illa. No obstant això, assenyalava la insuficient força demogràfica i econòmica de l'illa per atraure culturalment altres territoris i, sobretot, la davallada cultural que suposà la incorporació a la corona borbònica a principis del XIX, de signe contrari a la transformació econòmica i social del Principat que propicià, a partir d'aquells anys, la indiscutible capitalitat cultural de Barcelona, referència a tot l'àmbit català.

Potser un dels articles més coneguts de Jordi Carbonell és «La cultura a Menorca», publicat a *Serra d'Or* el novembre de 1964, dins un número monogràfic dedicat a l'illa. En ell fa gala de la seva capacitat de combinar divulgació i erudició en la justa mesura, ja que ofereix una visió diacrònica de la història cultural de Menorca des de l'edat mitjana fins a la primera meitat del segle xx i, alhora, incorpora noves dades, fruit de les seves estades d'estudi a Menorca. Destaca, sobretot, l'apartat dedicat al segle xviii i primers anys del xix, que intitula «un període brillant», o «període menorquí de la cultura catalana», dins el qual tracta la consciència lingüística en la Societat Maonesa, creada el 1778; les manifestacions teatrals i literàries, la historiografia, els epistolaris i els escrits religiosos, científics i tècnics. A les «Notes sobre els *Principis de la lectura menorquina* de 1804» (1966), estudi sobre un opuscle anònim imprès a Maó, signat per «un Mahonès», Carbonell, a banda d'estudiar-ne el contingut i de proposar inicialment l'autoria d'Antoni Febrer i Cardona (finalment, en unes *addenda*, aclarirà que s'ha pogut demostrar l'autoria de Joaquim Pons i Cardona) ofereix una biografia i un primer catàleg dels manuscrits de Febrer que ell mateix va localitzar a Maó, a la Casa Victory de Febrer i publica en apèndix els dos prefacis de les seves gramàtiques (1804 i 1821), dues cartes de Febrer al Comte d'Aiamans (1821 i 1824) i afegeix, *a posteriori*, dues cartes localitzades a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en què es demostra l'autoria de l'obra (sobre aquest tema, vegeu també GINEBRA, PONS & PAREDES 1998). Es clou el tercer bloc amb «Els gramàtics i els lexicògrafs menorquins anteriors a Francesc de Borja Moll» (ps. 277-298), publicat el 1994. Carbonell ofereix un seguit de consideracions, amb una completa informació sobre autors i obres cabdals, referent a la tradició gramatical i lexicogràfica menorquina a partir de l'obra d'Antoni Febrer, que estructura de la manera següent: un primer període (segona meitat del xviii fins ben entrat el xix) en què es fomenta l'ús escrit del català de Menorca i se'l considera punt de partença per a l'estudi d'altres llengües; un segon període, a partir de la segona meitat del xix, en què el menorquí està supeditat a ser només una eina d'aprenentatge del castellà, i un tercer període, des de principis del segle xx (en especial a partir del Primer Congrés de la Llengua Catalana del 1906), en què «es reprèn l'estudi de la llengua en ella mateixa» (p. 278), que culmina amb la figura de Francesc de Borja Moll.

El quart bloc, intitulat *El català hodiern*, aplega dos textos: «El català com a llengua de cultura moderna» i «Escriure en castellà a Catalunya» (ps. 299- 322). En el primer, un discurs inaugural del curs 1983-84 a l'*Institut d'Estudis Catalans*, Carbonell intenta situar en el context dels anys vuitanta l'efecte de les iniciatives dutes a terme pels catalans els cent cinquanta anys anteriors a fi de retornar la llengua pròpia a la categoria d'idioma de cultura. Del to apològic d'alguns discursos pronunciats a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona a finals del xviii, les polèmiques a la premsa i la gramàtica de Ballot de les primeres dècades del xix i la identificació de llengua i pàtria dels autors de la Renaixença, s'arriba a les *Normes ortogràfiques* de 1913, un pas de gegant per a la codificació de la llengua, que es consolidaria el 1918 amb l'aparició del *Diccionari ortogràfic*

i la *Gramàtica catalana* de Fabra. Referint-se a la normalització lingüística, fa esment de l'atenció que requereixen els diversos registres de la llengua i a la tasca de l'Institut d'Estudis Catalans que, com a acadèmia de la llengua, ha de vetllar per la gramàtica i la lexicografia, per l'elaboració sistemàtica i continuada de la terminologia científica i per la sedimentació d'un estàndard als mitjans de comunicació. En el segon text, publicat a *Serra d'Or* el 1977, ofereix unes lúcides consideracions sobre la diversitat de criteris i actituds d'alguns escriptors catalans o residents a Catalunya que han escrit en castellà.

Per acabar, el cinquè i últim bloc aplega quatre homenatges a amics i mestres, entre els quals cal destacar el dedicat a Ramon Aramon, que inclou dos textos: un, publicat a *Estudis Romànics* l'any 2000, i l'altre, que reproduïx el discurs que Carbonell pronuncià el 19 de juliol del mateix any en l'acte de comiat a Aramon, en el qual destaca la seva capacitat de ser el «motor» de la resistència cultural durant els anys de la clandestinitat, des que, el 17 d'abril de 1942, participés en la reiniciació de les activitats de l'extingit Institut d'Estudis Catalans i en fos nomenat Secretari General. Destaca que, a més de crear la revista *Estudis Romànics* el 1947, va promoure la creació dels *Estudis Universitaris Catalans*, «on es van formar en la catalanitat, la llibertat i la democràcia tot de joves estudiants descensats de la Universitat oficial, decadent i espanyolitzada» (p. 348), entre els quals, el mateix Jordi Carbonell.

Tal com assenyalava Antoni Ferrando al final del seu pròleg, amb la publicació d'aquest volum s'acompleix, tot i que sigui parcialment, un somni permanent de Jordi Carbonell. Però aquests *Elements d'història de la llengua catalana*, més enllà de les notables aportacions en els àmbits de l'estudi de la codificació i de l'ús social de la llengua, ofereixen reflexions, propostes i anàlisis acurades en els àmbits de la literatura i de la cultura, desvelant autors i textos de tots els territoris de l'àmbit lingüístic que, gràcies a Carbonell, estan a disposició dels estudiosos i han entrat en la nostra història literària i cultural. En la majoria d'aquests textos hi trobem un mateix afany: cercar com es concreten les reaccions endògenes front a les interferències exògenes i la repressió de la llengua catalana, un senyal ben clar que l'erudició, la profunditat i la capacitat divulgadora de la seva prosa entenedora i clara són indèstriables del compromís i afany de servei al país de Jordi Carbonell.

BIBLIOGRAFIA

- GINEBRA, PONS & PAREDES (1998): Jordi Ginebra, Antoni Joan Pons, Maria Paredes, «Dos documents sobre els Principis de la lectura menorquina (1804) de Joaquim Pons i Cardona», dins *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, I, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Biblioteca Abat Oliba», 187, ps. 109-118.